

İLETİŞİM ÖGESİ OLARAK İSTANBUL'DA ÇEŞMELER

Communication Element as Fountains in Istanbul

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEDE

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Niğde, Türkiye. ayseguldede@ohu.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
24.01.2025

Kabul/Accepted
21.03.2025

Sayfa/ Page
247-262

Öz

Su canlılar için temel bir kaynaktır. Suyun halka ulaştırılması su yolları ile gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti tarafından su yolları inşa ettirilmiş ve suyun topluma ulaştırılması çeşmeler ile sağlanmıştır. İstanbul'daki çeşmeler çocuk, genç, kadın ve yaşlı olmak üzere toplumsal yapıdaki farklı grupları birleştirmesi sonucunda önemli bir sosyo-kültürel öge olarak gündelik yaşam kültüründe yerini almıştır. Bu çalışmanın amacı İstanbul'daki çeşmelerin toplumsal yaşamdaki işlevini açıklamaktır. Çalışmada doküman analizi ile çeşmeler tipolojik olarak sınıflandırılmış ve üçüncü mekân olgusu kapsamında iletişim bağlamına göre analiz edilmiştir. Çalışmada sosyal, psikolojik ve duygusal bağlamda meydan çeşmesi olan III. Ahmed Çeşmesi, yer bağlamında namazgâh çeşmesi olan Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi ve zaman bağlamında Ayrılık Çeşmesi analiz edilmiştir. III. Ahmed Çeşmesi toplumsal yaşamda sanat, tarih, kültür ve edebiyat unsurları ile dinamik bir şekilde var olmuş, iletişim temelinde sosyal ilişkileri güçlendirmiş ve toplumsal değişmeye öncülük etmiştir. Namazgâh çeşmesi olan "Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi" sosyal ilişkilerin oluşturulması ve toplumsal iletişimin güçlenmesine imkân tanıyan önemli yapılardan birisi olmuştur. Ayrılık Çeşmesi zaman kavramı ile vedanın sembolü olarak işlev görmüş ve ayrılığın getirdiği acı ve hüznün temelinde duygusal iletişimi sağlamıştır. Çalışmada İstanbul'daki çeşmelerin iletişim ögesi temelinde gündelik yaşam kültüründe aktif bir şekilde var oldukları ve toplumda bütünleşme, dayanışma ve paylaşımda işlevsel oldukları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, İstanbul, sosyal, psikolojik ve duygusal bağlam, yer bağlamı, zaman bağlamı.

Abstract

Fountains in Istanbul have different functions in the culture of everyday life. Fountains unite women, children, the elderly, and the young based on communication, making fountains an important socio-cultural element in society. In the study, the fountains were analyzed typologically by document analysis categorized. And within the scope of the third space phenomenon, fountains are included in the context of communication. In the survey, the Fountain of Ahmed III as a square fountain in the social context of emotional, Lâdikli Ahmed Ağa Fountain as a prayer fountain in the place context, and Ayrılık Fountain in the time context were analyzed. Fountain of Ahmed III, a square fountain, dynamically existed in social life with elements of art, history, culture, and literature, strengthened social relations based on communication, and pioneered social change. The Lâdikli Ahmed Ağa Fountain, the fountain of namazgâh, has been one of the important structures that enabled the creation of social relations and, strengthened social communication. The Fountain of Separation is a symbol of farewell based on the concept of time and provides emotional communication based on the pain and sadness brought by separation. In the study, it is stated that the fountains in İstanbul actively exist in daily life culture based on communication and functional social integration, solidarity, and sharing.

Keywords: Fountains, İstanbul, place context, social context of emotional, time context.

Atıf/Citation: Dede, A. (2025). İletişim ögesi olarak İstanbul'da çeşmeler. *Mecmua*, 10(19), 247-262.

Giriş

Toplumsal hayatın başlaması ve sürdürülmesinde su vazgeçilmez bir unsurdur. Su ile medeniyet ve kültür inşa edilmekte, şehirler kimlik kazanmaktadır. Su ve insan arasında önemli bir ilişki söz konusudur. İnsan doğduğunda ve öldüğünde su ile yıkıldığı için su önemli bir eşiktir (Pala, 2000, s. 113). İnsanın ruhu suya benzediği için insan da su gibidir (Mevlana, 2016). Su ile insan arasındaki bu ilişki toplumsal yaşamda suyun önemli bir olgu olmasını beraberinde getirmiştir. İslamiyet'ten önce Türk toplumlarında su kaynaklarının özel güçleri olduğu düşünülmüştür. “Suya ecel gelmez” sözü ile su yüzeyi kutsal enerji topladığı için suya ecel gelmeyeceğine inanılmıştır (Şehriyar, 2017, s. 729). Bazı Dede Korkut hikâyelerinde su haberleşmeyi sağlamaktadır. Salur Kazan kaybolan ordusu, ailesi ve çevresinin haberini akarsulardan sormuş ve suyu haberleşme aracı olarak kullanmıştır (Alptürker, 2019, s. 676). Su haberleşme sağlayan, kurtarıcı olan ve ölümsüzlük ile ilişkilendirilen bir unsur olmasından dolayı suya ilişkin çeşitli motifler ortaya çıkmıştır. Bu motiflerden birisi de hayat suyu olarak adlandırılan abıhayat suyudur. Masallardaki abıhayat ölümden korkan insanoğlunun ölüm gerçeğinden kurtulmak için yaratmış olduğu efsanevi bir sudur (Yalçınkaya, 2021, s. 689). Abıhayat ile suya kutsallık atfedilerek ölümsüzlüğe ulaşmada su bir araç olarak kabul edilmiştir.

Türk toplumlarında İslamiyet'in kabulünden sonra su temizlik ve ibadetin bir parçası olarak görülmüş ve suya büyük bir değer verilmiştir. Su ile ilgili hadis ve ayetlerde suyun önemli bir nimet olduğu belirtilmektedir. Mekânlarda kullanıcılara fayda sağladığı için “sadakanın en faziletlisi su teminidir” hadis-i şerifi bulunmaktadır (Tanman, 2024). İbrahim Süresi “Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır” ayetinde su ve rızık arasındaki önemli ilişki ifade edilmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, s. 277-278). Su tasavvufta da önemli bir öğedir. Fuzulî'nin su kasidesindeki “su ayağının toprağına ulaşayım diye ömrü boyunca aralıksız bir şekilde başını taştan taş vuruş perişan bir halde gezer” beytinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dolaştığı yerler kastedilerek suyun yıllardan beri akmasının sebebi Hz. Peygamber'e erişme gayesi olarak gösterilmiştir (Topaloğlu, 2022, s. 369). Dolayısıyla su İslamiyet'ten önce ve sonra Türk toplumlarında toplumsal yaşamı etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

İstanbul'un fethinden önce şehrin su ihtiyacı su kuyuları, su kemerleri, su yolları, bentler ve sarnıçlar ile karşılanmıştır. İstanbul'a ilk su yolu tesisleri Geç Roma devrinde İmparator Hadrianus (117- 138), I. Konstantinos, Valens ve I. Theodosios (379-395) zamanında yaptırılmış ve Yerebatan Sarnıcı İmparator Ioustinianos (527-565) döneminde hayata geçmiştir (Crow, 2015; Çeçen, 1997; Yücel, 1967). İstanbul'un fethi ile birlikte mevcut su kemerleri, su yolları ve sarnıçlar tamir ettirilerek yeni su yolları inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'da ilk su yolu 1453'te başlatılan ve daha sonraki yıllarda genişletilen Halkalı Su Yolu'dur (Tabakoğlu, 2016). Bu su yolu ile İstanbul'da ilk çeşmeler gündelik yaşam kültüründe yerini almıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında inşa ettirilen Kırkçeşme su tesisleri Osmanlı dönemindeki en büyük ve en önemli su tesisi olmuştur. Bu tesis ile İstanbul'da üç bin çeşme inşa ettirilmiş ve çeşmeler sayesinde halk bol suya kavuşmuştur (Çelebi, 2021, s. 31). II. Abdülhamid zamanında İstanbul'a kaliteli su sağlamak amacıyla “II. Abülhamid Han Hamidiye Suyu Tesisleri” yaptırılmıştır (Uğuryol, 2020, s. 425). Bu su yolları ile inşa ettirilen çok sayıda çeşme gündelik yaşam kültüründe paylaşma, dayanışma ve sosyalleşme unsurları ile yer almıştır.

Bu çalışmanın amacı çeşmelerin toplumsal yaşamdaki işlevini açıklamaktır. Çalışmada Osmanlı Döneminde İstanbul'da 1600-1800 yılları arasında inşa ettirilen bazı çeşmeler incelenmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizinde hedeflenen olgu ve olaylar kapsamında yazılı materyaller analiz edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 217). Bu çerçevede Osmanlı'da belirtilen döneme ait çeşmeler tasnif edilmiş ve bu çeşmeler çeşme tipolojisine göre ayrılmıştır. Çalışmada çeşme tipolojisinde Barışta tarafından yapılan tipoloji esas alınmıştır. Bu kapsamda

çalışmada mimariyle bağlantılı çeşmeler grubunda III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Ayrılık Çeşmesi ile namazgâh çeşmesinde Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi analiz edilmiştir. Çalışmanın teorik çerçevesini Ray Oldenburg tarafından geliştirilen ve sosyal etkileşimin gerçekleştiği fiziksel mekânlar için kullanılan üçüncü mekân kavramı oluşturmaktadır. Çalışmada belirlenen çeşmeler üçüncü mekân kapsamında irdelenerek farklı iletişim bağlamına yerleştirilmiştir. Bu çerçevede III. Ahmed Meydan Çeşmesi sosyal, psikolojik ve duygusal bağlamda, namazgâh çeşmesi olarak Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi yer bağlamında ve Ayrılık Çeşmesi zaman bağlamında yer almıştır. Çalışmanın özgünlüğünü Osmanlı dönemindeki İstanbul'daki bazı çeşmeleri üçüncü mekân kavramı ve iletişim bağlamı ile gündelik yaşam kültüründeki dinamik işlevini açıklama çabası oluşturmaktadır.

1. ÇEŞMELERİN BESLENDİĞİ KAYNAK: İSTANBUL'DA SU YOLLARI

İstanbul'un fethinden önce farklı dönemlere ait su kuyusu, su yolları ve sarnıçlar bulunmaktadır. İstanbul'da bilinen ilk su sistemi Roma (MÖ. 27-MS. 395) devrine aittir (Kazancıoğlu, 2016, s. 94). İstanbul'da ilk su yolu tesisleri Geç Roma devrinde Hadrianus (117- 138), I. Konstantinos, Valens ve I. Theodosios (379-395) zamanında yaptırılmıştır (Çeçen, 1997, s. 362). Bizans İmparatorluğunda su ihtiyacını karşılamak amacıyla İstanbul'da farklı sarnıçlar yaptırılmıştır. Bu sarnıçlardan birisi olan Yerebatan Sarnıcı, İmparator Ioustinianos (527-565) döneminde bölgenin su ihtiyacının karşılanması amacıyla inşa ettirilmiştir (Han, 2019, s. 82). İstanbul'da bulunan Bizans dönemi sarnıçları arasında İmparator Mauricens (582-602) dönemindeki Unkapanı sokağı sarnıcı, VII. Yüzyıl sonlarına doğru yaptırılan Mirelaion Sarnıcı, Basileus I (867-886) döneminde Mangallar mahallindeki sarnıçlar, Commenuslar devrine (1057-1185) ait Büyük Otlukçu Yokuşu sarnıcı ve 1261 yılında inşa edilen Pammakaristos Kilisesi yanındaki sarnıç yer almaktadır (Yücel, 1967). Bu sarnıçlar ile şehre su ulaştırılmış ve su toplumsal yaşamda yer almaya başlamıştır.

İstanbul'un fethi ile Bizans dönemine ait eski su yolları tamir ettirilmiş ve yeni su yolları inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Bizanslılar tarafından kullanılan sarnıçlardaki suyun kirli olması ve durgun suyun İslam inancına göre uygun olmaması nedeniyle şehre su getiren yolların ihyasına girişmiştir (Ertuğrul, 1993, s. 281). Bu girişimlerden ilki Kırkçeşme su tesisidir. İstanbul'da Yanko asrında yapılan ve kırk adet çeşmeden oluşan Kırkçeşme su tesisinin zamanla bazı yerleri yıkılmıştır (Çelebi, 2021, s. 88). Yapılan çalışmalar sonucunda Cebeciköy Deresi'nden toplanan sular Bozdoğan Kemerinin yakınındaki Gazanfer Ağa Medresesi'ndeki çeşmelere akıtılmış ve bu çeşmelere Kırkçeşme adı verilmiştir (Çeçen, 1991, s. 5). Bu çeşmeler ile İstanbul'da ilk su yolu 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Halkalı Su Yolu'dur. Halkalı su yolu ile cami, imaret, medrese, tekke ve evlerin içme suyu karşılanmıştır (Tabakoğlu, 2016, s. 88). Ayrıca su yollarının sevk ve idaresi için "Su Nezareti" kurulmuştur (İlhan, 2008, s. 41-43). Bu nezarete görevli olan Su Nazırı şehir ve kasabalara düzenli su sağlanmasından sorumlu olmuştur.

II. Bayezid tarafından Halkalı su yoluna eşdeğer büyüklükte su yolu inşa ettirmiştir. Bu su yolu ile Beyazıt Camii ve Kapalı Çarşı dâhil toplam altmış üç yere su dağıtımını gerçekleştirmiştir (Çeçen, 1997, s. 363). İstanbul'un hızlı bir şekilde kalabalıklaşması sonucunda suya erişim yeniden problem olmaya başlamıştır. Atlar ile getirilen suyun maliyetinin yüksek olması da susuzluk probleminin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle İstanbul halkı bir içim suya muhtaç olmuş, bütün tuzlu ve acı su kuyularından susuzluklarını giderip çok sıkıntı ve darlık çekmiştir (Çelebi, 2021, s. 88). Devrin şairlerinden Eyyübi "Ağustos kurbağası gibi yârân/Ağız açmış kalırdı teşne-hayrân" sözleri ile bu susuzluğa dikkat çekmiştir (Çeçen, 1991, s. 6). Bu durum üzerine Kanuni Sultan Süleyman askerler ile para ödenmeden problemin çözülmesi önerisini kabul etmemiştir. Kendisi kimsenin hakkına girilmeden ve parası ödenerek bir tesisin yapılmasını emretmiştir (Çeçen, 1991, s. 5).

Kanuni Sultan Süleyman Kırkçeşme su tesisleri için Mimar Sinan'ı görevlendirmiştir. Ancak Padişahın damadı olan Sadrazam Rüstem Paşa ve bazı kişiler Kırkçeşme Suları'nın İstanbul'a getirilmesini

istemedikleri için Mimar Sinan'ın yanında çalışan su uzmanlarını hapsedirmiştir. Bu durumun temel nedeni su tesisi ile farklı yerlerden insanların İstanbul'a gelmesi sonucunda şehirde konut ve beslenme probleminin ortaya çıkma ihtimalidir (Çeçen, 1991, s. 6). Mimar Sinan'ın bu işi beceremeyeceği ve paraların boşa gideceği dedikoduları da ortaya çıkmıştır. Tüm bu girişimlere rağmen Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1554 yılında Kırkçeşme su tesislerine başlanmıştır. Kırkçeşme su tesisi için Osmanlı bütçesinin dörtte biri harcanmıştır (Tabakoğlu, 2016, s. 90). Büyük bir bütçe ile su tesisi yapılmasının temel nedeni Osmanlı'da padişahlar için suyun çok önemli bir konu olması ve su nedeniyle bazı isyanların çıkmasıdır (Önge, 1984, s. 24). Bu nedenle su konusunda bütçede herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir.

Kırkçeşme suları Mimar Sinan'ın yardımı ile Belgrat ormanları ve Kemerburgaz'dan Eyüp sırtlarına akıtıp Eğrikapı'ya ulaştırılmıştır (Çetintaş, 1955, s. 129-130). Bu büyük hizmetten dolayı Mimar Sinan'ın türbesindeki kitabede "Padişahın buyruğuyla su yollarını tamamlayıp, Hızır gibi cennet pınarlarını dünyaya akıttı" beyiti yer almaktadır (Ertağ, 1989, s. 233). Bu beyitte Mimar Sinan Hızır'a benzetilmekte ve getirilen sular cennet pınarları olarak değerlendirilmektedir. Bu emek ve mücadele sonucunda "İstanbul'da 3 bin hayat çeşmesi inşa ettirilmiştir" (Çelebi, 2021, s. 31). Böylece Kırkçeşme su tesisi ile halk bol suya kavuşmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra su yolları inşa ettirmeye devam etmiştir. III. Ahmed zamanında Haliç'in kuzeyinde su ihtiyacı problemine çözüm bulma girişimi Patrona Halil İsyanı sebebiyle yarım kalmıştır. 1730 yılında tahta çıkan I. Mahmud 1732 yılında Taksim Su Yolu'nu hizmete almıştır (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2015, s. 4). Taksim Su Yolu'nun genişletilmesi ile Yeniköy'den Kasımpaşa'ya kadar Avrupa Yakası sahilleri, Beyoğlu ve Galata civarının su ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak Taksim suları yetersiz kalmış ve kaynak sularından halk yeterince istifade edememiştir. Ayrıca tahta fıçıda ve sınırlı sayıda şişeler ile taşınıp halka satılan kaynak sularının fiyatı yüksektir, satılan suların kaynak suyu olduğu şüphelidir ve taşımada kullanılan malzemelerin temizliği tartışma konusudur (Uğuryol, 2020, s. 428). Osmanlı'da halkın su ihtiyacının büyük bir kısmı devlet tarafından karşılanmakla birlikte bazı hayır sahipleri su ihtiyacını karşılamak için bentler inşa ettirmiştir. Bu kapsamda 1797 yılında inşaatı tamamlanan "Mihrişah Vâlide Sultan Bendi" suyu ile halkın su ihtiyacı büyük oranda karşılanmıştır (Kazancıoğlu, 2016, s. 101). II. Abdülhamid ise İstanbul'a kaliteli su sağlamak amacıyla "Hamidiye Suyu Tesisleri"ni yaptırmıştır. Tesis ile 1930'lu yıllarda İstanbul'da Çamlıca, Kırkçeşme, Kestane, Kayış Pınarı, Sultançiftliği, Karakulak, Kısıklı, Demirci, Mirahur Köşkü, Gümüş, Tokmak, Halkalı, Çekme, Narhçı, Turunçlu ve Nazır Ağa suyu olmak üzere 16 farklı kaynak suyu hizmete girmiştir (Kadıköy Belediyesi, 2011, s. 36). Dolayısıyla farklı padişahlar tarafından yaptırılan bu su yolları çeşmelerin ortaya çıkmasını sağlamış ve çeşmeler gündelik yaşam kültüründe yer almaya başlamıştır.

2. ÇEŞME TİPOLOJİSİ ve İSTANBUL'DAKİ ÇEŞMELER

Çeşmeler mimari yapıları ve işlevlerine göre farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Çeşmeler ile ilgili genel bir sınıflandırma mekân ve işlevine göredir. Bu sınıflandırmada duvara bitişik çeşmeler, köşebaşı çeşmeleri, oda çeşmeleri, sütun çeşmeleri ve selsebiller yer almaktadır (Kılınçer, 2007, s. 20-22). Duvara bitişik çeşmeler tek cephelidir. Köşebaşı çeşmeleri bir yapı veya bir mekânın köşesinde yer alan çeşmelerdir. Oda çeşmeleri büyük konak, saray ve zengin konutlardaki su ihtiyacını karşılamak ve dışarıdan gelen sesleri engellemek için yapılan özel çeşmelerdir. Sütun çeşmeleri meydan ve cami avlularında yer alan özel çeşmelerdir. Selsebiller ise saray ve konak bahçelerinde su sesi ile huzur veren ve serinlik sağlayan zarif çeşmelerdir.

Önge, küçük çeşmeleri suluk olarak isimlendirmektedir. Suluk bir tasa ihtiyaç duyulmadan, insan boyuna uygun yükseklikte ve rahatça su içmeye yarayan çeşmelerdir (Önge, 1981, s. 116). Suluklar kendi arasında bulundukları yere göre Şadırvan Sulukları, Maksem Sulukları, Çeşme Sulukları,

Müstakil Suluklar ve Münferit Suluklar olarak ayrılmaktadır. Tanışık, çeşmeleri Meydan Çeşmeleri, Köşe Başı Çeşmeleri, Sokak Çeşmeleri, Sebilli Çeşmeler ve Abidevi Çeşmeler olarak ayırmıştır (Tanışık, 1943, s. 5, Aktaran Koçyiğit, 2019, s. 341). Arseven tarafından Osmanlı çeşmeleri Mahalle Çeşmesi, Cami Çeşmesi, Şadırvan, Oda Çeşmesi, Musluklar ve Âbidevî Çeşmeler şeklinde tasnif edilmiştir (Eyice, 1993, s. 279). Eyice tarafından çeşmeler Şadırvan Çeşmeleri, Sütun Çeşmeleri, Duvar Çeşmeleri, Meydan ve İskele Çeşmeleri olarak sınıflandırılmıştır (Eyice, 1993, s. 279). Barışta, çeşmeleri mimariyle bağlantılı, mimariyle bağlantısız ve Namazgâh Çeşmeleri olmak üzere üç temel başlıkta değerlendirmiştir (Koçyiğit, 2019, s. 341). Mimariyle bağlantılı çeşmeler kendi içinde yapı içi, yapı dışı ve çeşme olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Yapı içi çeşmelerde konut, hamam ve cami çeşmeleri yer almaktadır. Yapı dışı çeşmelerde avlu, dış duvar ve portal yer almaktadır. Çeşme başlığında hazire, bahçe, çayır, sokak ve meydan çeşmeleri bulunmaktadır (Barışta, 2022, s. 242-246, Aktaran Kepezkaya ve Yaman, 2024, s. 3063). Bu çalışmada çeşmeler Barışta tarafından yapılan çeşme tipolojisine göre analiz edilmiştir. Bu kapsamda mimariyle bağlantılı çeşmeler grubunda III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Ayrılık Çeşmesi yer alırken, Namazgâh Çeşmesi'nde Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi bulunmaktadır.

3. İSTANBUL'DAKİ ÇEŞMELER ve TOPLUMSAL YAŞAMDAKİ İŞLEVİ

Roma ve Bizans döneminde farklı yapı ve işleve sahip çeşmeler bulunmaktadır. Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde çok zengin bir şekilde mozaiklerle süslenmiş ve yuvarlak kemerli bir niş içinde oluktan suyu alan çeşmeler yapılmıştır (Eyice, 1993, s. 277). Bizans devrinde daha küçük çeşmeler yapılmıştır. Bu çeşmeler Hristiyan alametleriyle süslenmiş, mermer ile kaplanmış ve bazılarında kitâbe yer almıştır.

İslamiyet'te suyun temizlik ve ibadet için önemli olması nedeniyle su kuyuları vakfedilmiş ve bazı çeşmeler hayır amacı ile inşa ettirilmiştir. İspanya'da Emeviler döneminde Abdurrahman en-Nâsır (912-961) tarafından Kurtuba'nın batısına yaptırılan su yolundaki Nâûre Sarayı'nda bir çeşme inşa ettirilmiştir (Eyice, 1993, s. 277). Türk mimarisinde en eski çeşmelerden biri, Mardin'de Artuklular'dan Necmeddin İlgazi tarafından 1109-1122 yılları arasında geniş bir külliye içinde yaptırılmıştır (Eyice, 1993, s. 278). Selçuklular zamanında çeşme inşa ettirmeye devam etmiştir. Bu çeşmeler arasında Tokat-Pazar yolundaki Mahperi Hatun Hanının çeşmesi, Konya'da Sahib Ata Fahreddin Ali'nin yaptırdığı camideki sebiller ve Sivas Gök Medrese çeşmesi yer almaktadır (Önge, 1984, s. 26).

İstanbul'da Türklerin hâkimiyeti sonrasında inşa edilen ilk çeşme 1452 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Rumelihisarı'na inşa ettirdiği çeşmedir. Fatih Sultan Mehmed 200, II. Beyazid 70 adet çeşme yaptırmıştır (Urfalıoğlu, 2015). Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kırkçeşme su tesisleri ile İstanbul'da üç bin çeşme inşa ettirilmiştir (Çelebi, 2021, s. 31). Bu noktada çeşmelerin gündelik toplumsal yaşam kültüründe önemli bir öge olması Kırkçeşme su tesisleri ile gerçekleşmiştir. Kırkçeşme su tesisleriyle inşa ettirilen çeşmeler ile cami, medrese, tekke, hastane, darülcürre ve hamam gibi farklı yapılara su dağıtımı yapılması sonucunda İstanbul halkının yaşamı olumlu biçimde etkilenmiştir. Bu çeşmelerden yaşlı, güçsüz, dul kadınlar ve çocuklar olmak üzere farklı gruplar su ihtiyacını karşılamıştır (Çelebi, 2003, s. 58). Bu özel gereksinime ihtiyaç duyan grubun su ihtiyacının karşılanması çeşmelerin sosyal hizmet kapsamında değerlendirilmesine neden olmaktadır. Zira Osmanlı'da sosyal hizmet grubunda imaret, kervansaray, darüşşifa, köprü ve türbe ile çeşmeler de yer almaktadır (Ateş, 1989, s. 118). Dolayısıyla sosyal hizmet kapsamına giren farklı grupların su ihtiyacının çeşmeler ile karşılanması toplumda suya eşit bir şekilde erişimi sağlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid zamanında Hamidiye suyunun halka ulaşması için çok sayıda Hamidiye Çeşmeleri inşa ettirilmiştir. Hamidiye Çeşmeleri ile İstanbul kaliteyi suya kavuşmuştur. Hamidiye şebekesine bağlı halka açık çeşmelerin 7 tanesi isale hattı üzerinde olup Beşiktaş Sarayı'ndaki 10, Yıldız Sarayı'ndaki 30 ve Dolmabahçe Sarayı'ndaki 15 çeşme ile toplam çeşme sayısı 148'dir (Demirhan,

2013, s. 10). Hamidiye Suları'ndaki çeşmeler Hamidiye suyu ile özdeşleşen dökme demir ve mermerden yapılmış, son derece özenli ve dönemin en yüksek sanat zevkine sahip çeşmelerdir (Uğuryol, 2020, s. 425). Hamidiye Çeşmeleri mimarlık açısından da önemlidir. Çeşmeler sivri kemer, rozet, rumi ve kıvrımdal gibi üslubun karakteristik öğelerini yansıttığı için Birinci Ulusal Mimarlık üslubuna uygun olarak tasarlanmış, dönemin diğer çeşmelerinden farklı olarak çeşmelerde yapı dökme demiri ve canlandırmacı üslup kullanılmıştır (Koçak ve Çobanoğlu, 2023, s. 33-34). Dolayısıyla Hamidiye Çeşmeleri dönemin tarih ve kültürünü yansıtmaları noktasında mimarlık, mühendislik, sanat ve süsleme açısından toplumsal yaşamda farklı bir işlev ile yer almıştır.

Osmanlı'da çeşmeler hayvanların su içebileceği şekilde tasarlanmıştır. Bu nedenle hayvanların ihtiyacını karşılamak için bazı çeşmelere yalak yapılmıştır. İstanbul Göztepe Hamidiye Çeşmesi'nin altında hayvanların su içebilmesi için mermer yalak bulunmaktadır (Koçak ve Çobanoğlu, 2023, s. 35). Ayrıca kuşların su ihtiyacını karşılamak için mezarlık, cami ve medrese gibi farklı yapılara kuş çeşmeleri inşa ettirilmiştir. İstanbul Sümbül Efendi Cami kuş çeşmesi kuşların rahat su içmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmıştır.

Görsel 1: Sümbül Efendi Cami Kuş Çeşmesi

İstanbul'da sadaka taşı olan çeşmeler bulunmaktadır. İstanbul Fatih'te Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi'nde sadaka taşı bulunmaktadır (Kültür Envanteri, 2024a). Su ve sadaka olarak iki hayır unsuru bu çeşmede birleşmiştir. Bu çeşmeden su içerek ferahlayan kişi şükretmiş ve çeşmenin yanındaki sadaka taşına şükür sadakası atmıştır (İstanbul Ticaret, 2024). Böylece sadaka taşı bulunan çeşmeler yardımlaşmanın simgesi olmuş ve toplumsal bağları kuvvetlendirmiştir.

Görsel 2: Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi

Çeşmeler toplumsal yaşamda türbeler ile yaşamaya devam etmiştir. Türbelerdeki çeşmeler türbeyi ziyaret edenlere suya erişme imkânı sunmakta, türbenin tarihine işlevsel katkı sunmakta, kültürel kimliğin oluşmasına aracılık etmekte ve türbeye gelen ziyaretçileri ortak bir noktada buluşturmaktadır. Bu kapsamda farklı türbelere çeşmeler inşa ettirilmiştir. İstanbul'da “Hüdai Aziz Mahmud Efendi Çeşmesi” Aziz Mahmud Efendi Sokağı'nda ve Hüdâyî Dergahı'nda yer almaktadır. Hüdai Aziz Mahmud Efendi Çeşmesi'nde iki çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerden solda bulunan sülüs hatlı Arapça mensur kitabeye göre çeşme 1623 tarihinde yaptırılmıştır (Tanman, 2024). Manzum metni Zîver Paşa'ya ait olan Ta'lik hatlı diğer kitabeye göre ise çeşme 1855 tarihinde külliye ile beraber Sultan Abdülmecid tarafından tamir edilmiştir.

Görsel 3: Hüdai Aziz Mahmud Efendi Çeşmesi

Toplumsal yaşamda farklı olaylar akabinde inşa ettirilen çeşmeler bulunmaktadır. 1853 yılında “Sinop Vakası” olarak geçen baskında şehit olan deniz askerlerinin ruhları için Şüheda Çeşmesi yaptırılmıştır (Yazıcı Metin, 2021, s. 945). Günümüzde 15 Temmuz Darbe girişimi nedeniyle Çengelköy Meydanına “15 Temmuz Şehitler Çeşmesi” inşa ettirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Bu çeşme ile yaşanan darbe girişimi toplumsal hafızada yer almaya devam etmekte ve şehitler yâd edilmektedir. Dolayısıyla İstanbul'da padişah, sadrazam, sultan ve hayır sahipleri tarafından çeşmeler inşa ettirerek şehirde çeşme kültürü oluşmuştur. Bu kültürün medeniyet ile örüntülü olması, mimarlık ve sanat yaklaşımındaki bediiyat ögeleri ile desteklenmesi sonucunda çeşmeler toplumsal yaşamda dinamik bir olgu olarak yer almıştır.

Görsel 4: 15 Temmuz Şehitler Çeşmesi

4. İLETİŞİM BAĞLAMINA GÖRE ÇEŞMELER

Çeşmeler toplumsal yaşamda sosyal etkileşimin sağlandığı yerlerdir. Çeşmeler bu işlevleri ile üçüncü mekân kapsamına girmektedir. Üçüncü mekân kavramı Ray Oldenburg tarafından geliştirilmiş ve sosyal etkileşimin gerçekleştiği fiziksel mekânlar için kullanılmıştır. Kütüphane, kafe, park ve açık alan üçüncü mekân kapsamına girmektedir. İlk önemli mekân ev iken, rekabet ve üretkenliğin olduğu alan olarak iş yeri ikinci önemli mekândır. Sanayileşme ile çalışma mekânının ikamet mekânından farklılaşması sonucunda bu iki mekân birbirinden ayrılmıştır (Oldenburg, 1991, s. 16). Üçüncü mekân bu iki mekândan farklı olarak özgür, resmiyetten uzak, ulaşılabilir ve keyif alınan alan olarak herkese açıktır. Üçüncü mekân evden radikal biçimde farklılıkları olmakla birlikte psikolojik rahatlık ve sağladığı destek açısından “evden uzakta ev gibi”dir ve kullanıcılara katılımcı ve tarafsız bir hizmet sunmaktadır (Oldenburg, 1991, ss. 40-42). Bu kapsamda çeşmeler sosyal etkileşim açısından üçüncü mekândır.

Su ihtiyacını karşılamak için çeşmeye giden kişiler arasında sosyal etkileşim ortaya çıkmakta, sohbet ortamı oluşmakta ve bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Aynı zamanda çeşmeler toplumsal yapıdaki her gruba katılımcı ve tarafsız bir hizmet sunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Mimar Sinan'ın özel bir amaç ile tasarladığı çeşmeler örnek olarak verilebilir. Mimar Sinan, külliyele kubbeli giriş, çeşme ve dua kubbesi gibi öğeler yerleştirmiş ve külliye içinde dolaşan insanları belirli noktalara yönlendirmek için bazı mimari işaret ve simgelerden yararlanmıştır (Ahunbay, 1989, s. 136). Bu simgelerden birisi de çeşmedir. Külliye içinde bilim insanları, misafir, öğrenci ve yardıma muhtaç olanlar çeşmenin birleştirici ve bütünleştirici işlevi ile ortak bir noktada buluşmuştur. Dolayısıyla bediiyat ve tarihi bir değer taşıyan çeşmeler görsel çekim alanı olarak insanları buluşturmakta ve insanlar öğrenme, paylaşma ve dayanışma unsurları ile bir araya gelmektedir. Böylece çeşmeler su ihtiyacı temelinde insanları buluşturmakta ve farklı insanlar arasında sosyal etkileşimi ortaya çıkarmaktadır.

Çeşmelerin sosyal etkileşim işlevleri farklı iletişim bağlamına göre gerçekleşmektedir. İletişimde bağlam, ilişkinin ortaya çıktığı koşulların etkisi ile şekillenmektedir. Bu nedenle bağlam, iletişimin doğasını belirleyen tüm faktörleri içermektedir (Erdoğan, 2011, s. 149). Bağlam iletişimin yapısını belirlemekte ve iletişimin tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik içeriğini oluşturmaktadır. Ayrıca gerçekleştiği temel unsura göre iletişimin tanımlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bağlam bir ilişkinin doğasını ve niteliğini belirlemektedir.

Bağlam kendi içinde Araçsal Bağlam, Tarihsel Bağlam, Yer Bağlamı, Zaman Bağlamı ve Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlam olarak sınıflandırılmaktadır (Erdoğan, 2011, ss. 152-175). Araçsal Bağlam radyo, televizyon ve oyuncak gibi araçlar ile ortaya çıkarken, Tarihsel Bağlam şimdi bağlamı ve geçmiş bağlamı arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Yer Bağlamı iletişimin gerçekleştiği fiziksel çevre iken, Zaman Bağlamı toplumsal bakımdan iletişimin tanımlanmış zamanını vurgulamaktadır. Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlamda kişilerarası duygu, anlık veya süregelen psikoloji, istem, beklenti, rol, statü, kültür, dini ve siyasal inanç yer almaktadır (Erdoğan, 2011, s. 175). Bu çerçevede III. Ahmed Meydan Çeşmesi Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlamda, Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi Yer Bağlamında ve Ayrılık Çeşmesi Zaman Bağlamında yer almaktadır.

4.1. Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlam ve III. Ahmed Meydan Çeşmesi

Meydan çeşmeleri dört tarafı açık olarak bir anıt görünümünde olan ve açık alanlara yaptırılan çeşmelerdir. İstanbul'da suyun önemli bir problem olması nedeniyle meydan çeşmeleri su ihtiyacının karşılanmasında işlevsel olmuştur. Her evde kuyu olmadığı için bu çeşmeler halkın su ihtiyacını karşılamak için zaruri kullandığı mekânların başında gelmiştir. Çeşmelerde çocuk, genç, kadın ve yaşlı olmak üzere toplumsal yapıdaki her gruptan insan bulunmaktadır. Aynı zamanda kadınlar meydan çeşmeleri ile sosyalleşmektedir. Evde su bulunmadığından su almak nedeniyle çeşmeye giden Osmanlı kadınları mahremiyet duygusu ile örülen yüksek duvarlı evlerinde çıkarak çeşmede sosyalleşme imkânı bulmaktadır (Kuban, 2007, s. 600, aktaran Bulut ve Savaş, 2022, s. 289). Böylece meydan çeşmelerinin etrafında halk toplanarak sohbet etmekte ve satıcılar bu halk kalabalığı arasında ticaret yapmaktadır (Koçyiğit, 2019, s. 352). Çeşmelerin işlevleri ile farklı grupları bir araya getirmesi sonucunda çeşme kültürü ortaya çıkarmıştır.

Çeşmeler hal-hatır sorulduğu, alışveriş yapıldığı ve mahallede olan bitenin konuşulduğu yerler olmuştur. Çeşme başında yapılan sohbetler derin muhabbete dönüşmekte ve gençler çeşmeye giderken giyim kuşamlarına dikkat etmiştir (Karpuz, 2009, s. 4). Çeşmeler farklı yarışmalara ev sahipliği yapmıştır. 1930'lu yıllarda Çamlıca'da senede bir su tatma yarışı yapılmıştır. Yarışmaya göre farklı kaynak suları 15 ayrı bardağa konulmuş ve yarışmacılardan suyun hangi kaynağa ait olduğunu bilmesi istenmiştir (Kadıköy Belediyesi, 2011, s. 35). Meydan çeşmeleri adres ve yol tarifi için de kullanılmıştır. Sokak adı ve ev kapı numaraları olmadığı için her mahallede yer alan çeşmeler adres ve yol tarifinde işe yaradığı için tariflerin odak noktası olmuştur (Topçu, 2016, s. 49). Meydan çeşmeleri mahalleye bir kimlik kazandırmış, şehrin sosyal ve kültürel dokusunu oluşturmuştur. Bu unsurlardan dolayı meydan çeşmeleri Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlamda yer almıştır.

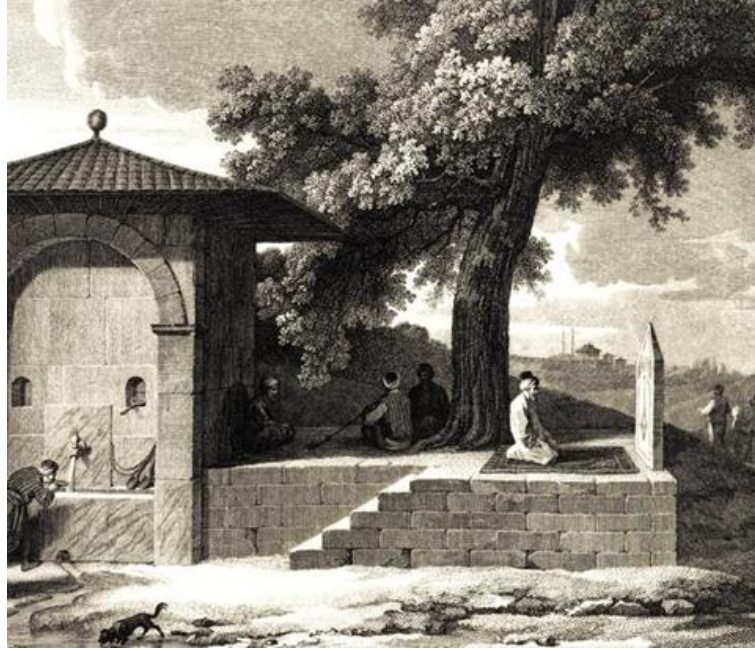
Görsel 5: Topkapı Sarayı III. Ahmed Meydan Çeşmesi

III. Ahmed Meydan Çeşmesi İstanbul'da Topkapı Sarayı girişindedir. Kitabesinde belirtildiğine göre Çeşme 1728-1729 yılında inşa ettirilmiştir (Eyice, 1993). Çeşmenin dört köşesinde yuvarlak bir sebül, sebillerin arasında üç çeşme ve altın yaldızlı bir kubbe bulunmaktadır. Bu çeşme Türk sanatının en orijinal ve en kıymetli abidelerinden birisidir (Önge, 1984, s. 24). Çeşmenin Sultan Ahmed Camii'ne bakan bölümde Padişahın kendi hattıyla yazdırdığı “Tarihi Sultan Ahmed'in cârî zebân-ı lüleden, Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua” beyiti yer almaktadır.

III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nde Lale Devri'nin etkisi ile süslü ve görkemli bir mimari yapı söz konusudur. Şair Seyid Vehbi “Gök Kubbenin altında bak, Var mı bu resme bir bina” ifadeleri ile gök kubbenin altında bu çeşmeden daha zarif bir çeşme olmadığını belirtmektedir (Refik, 1936, s. 8). Aynı zamanda çeşme sivil mimari açısından işlevseldir. Lale Devri'nin ünlü Divan Şairi Seyyid Vehbi'nin 28 beyitten meydana gelen ünlü kasidesi Çeşmenin üzerine işlenmiştir. Bu nedenle Çeşme Osmanlı'nın sivil mimarisi için önemli bir sanat eseridir (Koç Üniversitesi, 2024). Tüm bu unsurlardan dolayı III. Ahmed Meydan Çeşmesi Sosyal, Psikolojik ve Duygusal Bağlamda yer almaktadır. Zira Çeşme toplumsal yaşamda sanat, tarih, kültür ve edebiyat unsurları ile dinamik bir şekilde var olmuş, toplumsal değişmeye öncülük etmiş, kültürel ve sosyal hayatın biçimlenmesinde etkili olmuştur.

4.2. Yer Bağlamı ve Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi

Osmanlı Döneminde Namazgâh ibadet ve dinlenme amacıyla inşa edilmiştir. Namazgâh açık arazide topluca namaz kılmak için hazırlanmış olan ve kible yönünde mihrap yerine dikili bir taşı bulunan üstü açık meydandır (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2020). Namazgâh Çeşmeleri ise abdest alınması amacıyla Namazgâhların yanına inşa edilmiştir. Bu çeşmeler ibadet ve dinlenme amacı ile insanları birleştirmiş ve insanlar arasında sosyal etkileşimi sağlamıştır.

Görsel 6: Osmanlı'da Namazgâh Çeşmeleri

İstanbul'un Kadıköy ilçesinde bulunan “Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi” Namazgâh Çeşmesidir. Bu çeşme III. Selim'in Çuhadarağası Lâdikli Ahmed Ağa tarafından 1793 yılında yaptırılmıştır (Atılğan, 2014). Çeşmenin hemen arkasında bulunan kible taşı bu çeşmenin Namazgâh olduğuna işaret etmektedir. Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi fiziki bir mekânda olmasından dolayı iletişimde yer bağlamında yer almaktadır. Yer Bağlamı ile Çeşme namaz kılan, dinlenen veya hayvanlarını sulamak isteyen farklı grupları yer olgusu kapsamında, fiziksel olarak ve iletişim temelinde birleştirmektedir.

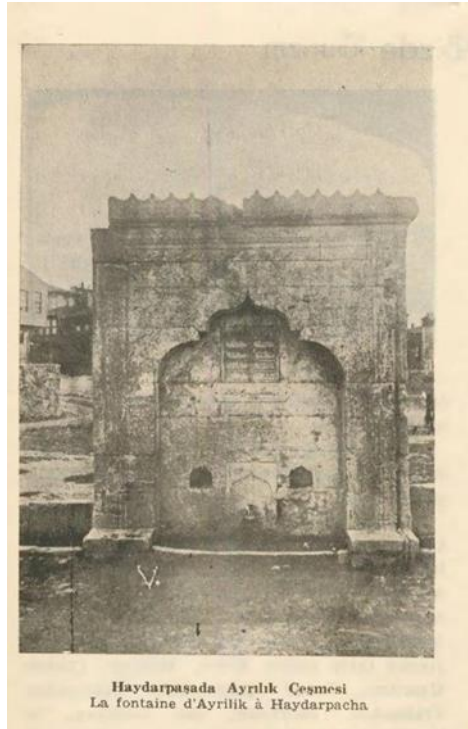
Aynı zamanda Çeşme namaz vakitleri ile günün belirli dilimlerinde dinamik bir şekilde gündelik yaşam kültüründe yerini almaktadır. Böylece Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi namaz olgusu ile mekânı yeniden yapılandırmakta, ibadet ve dinlenme amacıyla olan insanları bir araya getirmekte ve bu kişilerin sosyal etkileşime geçmesine aracılık etmektedir.

Görsel 7: Lâdikli Ahmed Ağa Çeşmesi

4.3. Zaman Bağlamı ve Ayrılık Çeşmesi

Ayrılık Çeşmesi sefere giden ordu, kervan ve hacca gidenlerin yolculuğa başladıkları çeşmelerdir. Farklı grupların yolculuğa çıkmadan önce çeşitli törenler ile uğurlandıkları bir alan olması nedeniyle Ayrılık Çeşmesi ismini almıştır. Ayrılık Çeşmesi, 1602 yılında idam edilen Kapı Ağası Gazanfer Ağa tarafından yaptırılmış ve 1741 yılında Kapı Ağası Ahmed Ağa tarafından ihya edilmiştir (Eyice, 1993). Çeşme, IV. Murad'ın 1638 yılında Bağdat Seferi'ne gidişinden itibaren Ayrılık Çeşmesi adını almıştır.

Görsel 8: Ayrılık Çeşmesi

Ayrılık Çeşmesi orduların sefere uğurlandıkları yerler olmuştur. Ordu sefere çıkacağı zaman padişahı Ayrılık Çeşmesi'nde beklemektedir. Padişah Topkapı Sarayı'ndan Üsküdar'a geçerek Ayrılık Çeşmesi istikametini takip etmekte ve bu çeşmede kendisini bekleyen ordunun başına geçerek sefere çıkmaktadır (Sürmeli, 2015). Ayrılık Çeşmesi askeri birlik olan Surre Alayları için ayrı bir işleve sahiptir. Surre Alayı'na katılacak hacı adayları ve yakınları bu çeşmeden uğurlanmaktadır. Bizzat hacca gidemeyen padişahlar Mekke ve Medine ahalisinin en ileri gelenlerinden en yoksuluna varıncaya kadar dağıtmak üzere para ve çok çeşitli hediyeler göndermektedir (Albayrak, 2016). Osmanlı'da dini geleneğin önemli merasimlerinden olan Surre Alayları padişahlar tarafından ihtişamlı bir şekilde organize edilmektedir. Dolayısıyla Ayrılık Çeşmesi padişahın seferden dönmesi veya hacca gidenlerin gelmesi noktasında zamanı tarih, kültür, din ve gelenek unsurları ile yeniden şekillendirmektedir.

Ayrılık Çeşmesi Zaman Bağlamında yer almaktadır. Ayrılık Çeşmesi'nde zaman, yolculukların başlama anından yolculuğa çıkanların geri dönmesine kadar olan dilimde kendisini ayrılık kavramı ile yapılandırmaktadır. Ayrılık olgusu Çeşme temelinde toplumsal yaşamda tören ve uğurlama ile somut bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca bu tören ve uğurlamalar ile ayrılığa ilişkin toplumsal pratikler gündelik yaşam kültürünü şekillendirmektedir. Bu kapsamda Ayrılık Çeşmesi Zaman Bağlamında ayrılığın getirdiği hüznün ve acı temelinde duygusal iletişime tekabül etmektedir. Günümüzde İstanbul'daki Metro İstasyonundaki "Ayrılık Çeşmesi" durağı ile Çeşme'nin Zaman Bağlamındaki dinamik rolü devam etmektedir.

Görsel 9: Metro İstasyonu Ayrılık Çeşmesi Durağı

Sonuç

İletişim temelinde farklı bağlama sahip çeşmeler toplumda dayanışma, yardımlaşma ve paylaşma unsurları ile gündelik yaşam kültüründe dinamik bir şekilde var olmuşlardır. Günümüzde suyun evlere ulaşması sonucunda çeşmelerin toplumsal yaşamdaki bu işlevleri kaybolmuştur. Ulaşım ve konut ihtiyacının karşılanması için birçok çeşme yıkılmış, bazıları ise ilgisizlik nedeniyle tahrip olması sonucunda suyu kesilmiştir. Ancak bir çeşmenin gündelik yaşam kültüründe yer alabilmesi için öncelikle suyunun akması gerekmektedir. Zira sosyal, siyasal, kültürel, sanatsal ve tarihi değere sahip çeşmelerin ihya edilmesi kültürel miras olarak toplumun geçmişi ile bağını yeniden kurmasını sağlamakta ve topluma kültürel bir kimlik kazandırmaktadır. Çeşmenin farklı gruplar arasında sosyal etkileşimi sağlaması, sadaka taşı ile toplumsal yaşamda yardımlaşmanın sembolü olması ve su yalakları

ile hayvanlara karşı duyarlılığı temsil etmesi bu düzlemde anlamlıdır. Büyük bir emek ve mücadele ile inşa ettirilen çeşmelerin tarihsel arka planı da yerel su kaynaklarının korunması ve su israfına ilişkin önemli bir farkındalık sunmaktadır. Ayrıca çeşmelerin tarihi ve kültürel çekim merkezi olarak konumlandırılması ekonomi bağlamında önemlidir. Bu çerçevede kültürel miras, çevre bilinci, ekonomik boyut ve toplumsal farkındalık unsurları dikkate alınarak çeşmelerin ihya edilmesine yönelik çeşitli projeler geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Alptürker, G., İ. (2019). Sudan geçmeye izinli olma/olmama üzerine bir araştırma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12 (27), 72-689.
- Albayrak, M. (2016). Ayrılık çeşmesi. *Tarih Dergisi*, (25), 41-43.
- Ateş, İ. (1989). Mimar Sinan'ın kurduğu vakıf. *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, 95-128, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ahunbay, Z. (1989). Mimar Sinan'ın şehirci yönü. *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, 131-139, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Atılğan, A. (2014). *Ladikli Ahmed Ağa çeşmesi*. <https://atilganblog.blogspot.com/2014/12/yeldegirmeni-5-ladikli-Ahmed-aga.html> adresinden 15 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.
- Anadolu Ajansı (2017). *15 temmuz şehitler çeşmesi açıldı*. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-sehitler-cesmesi-acildi/862992> adresinden 25 Kasım 2024 tarihinde alınmıştır.
- Bulut, C. ve Savaş Y., P. (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-kültürel yapısı ile mahalle. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (48), 281-301. <https://doi.org/10.30794/pausbed.903923>
- Crow, J. (2015). Bizans Konstantinopolis'inin su tedarik sistemi. (A. Aydoğan ve T. Kaçar, Çev.). *Büyük İstanbul Tarihi* 6, 44-53, <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi> adresinden 17 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Çeçen, K. (1991). Mimar Sinan'ın yaptırdığı en büyük eser kırkçeşme suları. *Bilim ve Teknik E-Dergisi*, (289), 5-11.
- Çeçen, K. (1997). Halkalı su yolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.15, ss. 362-365). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetintaş, S. (1955). Türklerde su, çeşme ve sebil. *Güzel Sanatlar*, (5), 125-147.
- Çelebi, M. S. (2003). *Tezkiretü'l bünyan ve tezkiretü'l ebniye*. (H. Develi, Haz.). Koç Kültür Sanat Tanıtım.
- Demirhan, E. A. (2013). Nevsalı afiyette Hamidiye suları üzerine yorumlamalar. *Türk Dünyası Tarih Kültür*, 53 (317), 57-61.
- Ertuğrul, Ö. (1993). Türk İslam su mimarisinde Bozdoğan Maksemi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi*.
- Ertağ, B. (1989). Mimar Sinan'ın inşa ettiği türbeler. *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, 213-252, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi anlamak*. Pozitif Matbaacılık.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.8, ss. 277-287). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Han, A. (2019). Osmanlı döneminde Yerebatan sarnıcı ve mahallesi. *Yıllık: Annual of Istanbul Studies* (1), 81-99. <https://doi.org/10.53979/yillik.2019.5>.
- İlhan, M., M. (2008). Osmanlı su yollarının sevk ve idaresi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27(44), 41-66. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000408
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (2015). *Taksim su yolu* https://cdn.iski.istanbul/uploads/TAKSIM_SU_YOLU_5981ae82bb.pdf adresinden 15 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- İstanbul Ticaret (2024). Yardımlaşmanın simgesi tarihi çeşme. <https://istanbulticaretgazetesi.com/yardimlasmanin-simgesi-tarihi-cesme>. adresinden 28 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kuran'ı Kerim Meali*. https://yayin.diyanet.gov.tr/File/Download?path=430_1.pdf&id=430
- Kazancıoğlu, H. (2016). Mihrişah Vâlide sultan su bendi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(34), 93-123. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.286284>
- Koçak, K. ve Çobanoğlu, A., V. (2023). Birinci ulusal mimarlık dönemi eserlerinden İstanbul Göztepe hamidiye çeşmesi üzerine bir değerlendirme. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 10 (2), 27-48. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.1353843>.
- Kadıköy Belediyesi (2011). *Kadıköy çeşmeleri*. (G. Kızılkayak, Haz.). Kadıköy Belediyesi.
- Karpuz, H. (2009). Konya halk mimarisinde su yapıları, *Su Medeniyeti Sempozyumu*. 546-559. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Kılınçer, G. (2007). *Kaybolan çeşmeler*. Kuveyt Türk Yayınları.
- Koçyiğit, F. (2018). Bir güç temsili olarak Tanzimat dönemi çeşmeleri. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 81-106.
- Koçyiğit, F. (2019). Osmanlı mimarisinde meydan çeşmeleri. *Akdeniz Sanat* (13), 339-354.
- Kepezkaya, H. ve Yaman, B. (2024). Osmanlı Dönemi'nde valide sultanların su mimarisine katkıları: çeşmeler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3060-3090.
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük (2020). *Namazgah*. (İ. Ayverdi, Haz.). Kubbealti Neşriyat.
- Oldenburg, R. (1991). *The great good place*. Marlowe and Company.
- Önge, Y. (1984). Vakıf müessesinde su ve önemi. *Vakıf Haftası Dergisi*, (1), 3-34.
- Önge, Y. (1981). Türk su mimarisinde suluk adını verdiğimiz çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1), 115-121.
- Pala, İ. (2000). Fuzuli'nin su kasidesi. *Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 111- 118, İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
- Refik, A. (1936). *III. Ahmed çeşmesi*. Akşam Gazetesi. <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1936-02-28/8> adresinden 15 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Rumi, M. C. (2016). *Mesnevi*. (V. Ç. İzbudak, Çev.). Doğan Kitap.
- Sürmeli, M. (2015). *Tarihe tanıklık eden çeşme*. Gazete Kadıköy <https://www.gazetekadikoy.com.tr/yasam/tarihe-taniklik-eden-esme> adresinden 21 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Şehriyar, G. (2017). Mitolojide su unsuru ve onun Köroğlu hikayesine yansımaları. *Türkoloji*, (86), 69-77.
- Topçu, E. (2016). Çeşmeler ve çeşmebaşı kültürü. *Şehir ve Düşünce*, (9), 46-57.

- Topaloğlu, N. (2022). Edebiyat ve yansı bağlamında Fuzuli'nin su kasidesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 357-374.
- Tanman, M., B. (2024). *Aziz Mahmud Hüdayî külliyesi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aziz-mahmud-hudayi-kulliyesi> adresinden 17 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Tabakoğlu, A. (2016). Osmanlı İstanbul'unun su tarihi. *Büyük İstanbul Tarihi* 6, 82-117. <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi> adresinden 17 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Urfalıoğlu, N. (2015). İstanbul'un çeşme ve sebilleri. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 468-481, <https://istanbultarihi.ist/194-osmanli-istanbulunun-su-tarihi> adresinden 17 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Uğuryol, D. (2020). Hamidiye suyu tesislerine ait yapıların ve çeşmelerin günümüzdeki durumu ve koruma önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 425-453. <https://doi.org/10.29135/std.638640>
- Yalçınkaya, F. (2021). Türk dünyası masallarındaki kutsal su motifi: abı hayat. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (18), 62-70. <https://doi.org/10.46400/uygur.1004874>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yücel, E. (1967). İstanbul'da Bizans sarnıçları. *Mimarlar Odası Dergisi*, (1), 16-20.
- Yazıcı Metin, N. (2021). Arşiv belgelerine göre Sinop'taki şüheda/şehitler çeşmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(2), 945-967. <https://doi.org/10.29135/std.890449>

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Kültür Envanteri (2024c). *Sümbül Efendi camii kuş çeşmesi*. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/sumbul-efendi-camii-kus-cesmesi/#17.1/41.003513/28.928536> adresinden 21 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 2. Kültür Envanteri (2024a). *Kanuni Sultan Süleyman çeşmesi*. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kanuni-suleyman-han-cesmesi-fatih/#17.1/41.013138/28.94849> adresinden 15 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 3. Kültür Envanteri (2024b). *Aziz Mahmud Hüdayi efendi çeşmeleri*. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/aziz-mahmud-hudayi-efendi-cesmeleri/#17.1/41.022475/29.014577> adresinden 17 Mart 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 4. Konak Mimarlık (2024). *15 temmuz şehitler çeşmesi*. <https://www.konakmimarlik.com/portfolio/15-temmuz-sehitler-cesmesi-2/> adresinden 15 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 5. Koç Üniversitesi (2024). *Topkapı Sarayı III. Ahmed çeşmesi*. <https://librarydigitalcollections.ku.edu.tr/dijital-sergiler/ucuncu-ahmed-meydan-cesmesi/> adresinden 2 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 6. Salar, Ö. F. (2018). *Namazgâhlar*. <https://yedikita.com.tr/namazgahlar/> adresinden 19 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 7. Atılğan, A. (2014). *Ladikli Ahmed Ağa çeşmesi*. <https://atilganblog.blogspot.com/2014/12/yeldegirmeni-5-ladikli-Ahmed-aga.html> adresinden 19 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 8. Kültür Envanteri (2017). *Ayrılık çeşmesi*. <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/ayrilik-cesmesi/#17.1/40.998394/29.030228> adresinden 28 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.
- Görsel 9. Tosun, C. (2017). Osmanlı döneminde askerlerin uğurlandığı yer ayrılık çeşmesi. <https://www.gzt.com/gztmzt/osmanli-doneminde-askerlerin-savasa-ugurlandigi-yer-ayrilik-cesmesi-2911346> adresinden 28 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEDE

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede “Etik Kurul İzni”ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.